

Originalni naučni rad

UDK: 141.141:113/119

DOI: 10.7251/FLZB2001009G

Panpsihizam: odgovor na nepostojeći problem?

Miroslav Galić¹

Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet

Sažetak: U radu ćemo razmatrati neke od novijih argumenata u korist panpsihizma, a naročito argumente koje zastupa Filip Gof, kao i razloge zbog kojih je ovaj pristup ne samo neodrživ, već i neutemeljen. Panpsihizam, kao oblik onto-epistemičkog filozofskog pogleda na svijet, ponovo dobija na zamahu nakon Čalmersovog postavljanja „teškog problema svijesti“ (Chalmers, 1995). Polazeći od toga da fizikalizam i emergentizam ne mogu objasniti pojavu svijesti, novi panpsihizam će dovesti u pitanje otkrića nauke, ne samo neuro-nauke već i same fizike. Kritika koja se na ovakav način upućuje prirodnoj nauci ne predstavlja produktivan doprinos razumijevanju fenomena svijesti, te bismo željeli pokazati da, uprkos svim problemima koji slijede iz razmatranja svijesti, odgovor na to kako je svijest moguća ipak prije može doći iz pravca filozofskih istraživanja koja ozbiljno uzimaju u obzir domete savremene nauke, nego li ovako postavljenog panpsihizma.

Ključne riječi: panpsihizam, svijest, teški problem svijesti, fizikalizam, emergentizam, Filip Gof.

1

miroslav.galic@ff.unibl.org

1. Svijest kao problem

Svijest kao filozofski problem, u savremenom značenju tog pojma, prvi put ulazi u filozofiju sa Dekartom (Descartes) i njegovim *Meditacijama* i nastavlja „progoniti“ filozofe sve do dvadesetog vijeka.² Međutim, u analitičkoj filozofiji ovaj problem ostaje zanezaren nekoliko decenija, da bi se tek početkom 1970-ih godina „probudio iz svog drijemeža“.³

Jedan od povoda tome bilo je objavljivanje eseja Tomasa Nejgela (Thomas Nagel) *Kako to izgleda biti slijepi miš* (1971)⁴. U ovom eseju Nejgel tvrdi da je neko biće svjesno ako i samo ako za to biće postoji nešto što izgleda tom biću biti to biće („what-it’s-likeness“) i pri tom za primjer uzima slijepu miševu. Naime, visoko subjektivni karakter našeg iskustva ne omogućava nam da iskusimo kako je to biti slijepi miš, čak i kada bismo imali sve fizičke činjenice o slijepom mišu. Naime, ostao bi neki „višak“ – ono kako slijepom mišu izgleda biti slijepi miš. Nejgelov argument je sledeći: ako pogledamo život slijepih miševa, možemo zaključiti da oni doživljavaju određena iskustva. Suština iskustva jeste ta da postoji određen način na koji slijepi miš to jeste. Oni postoje na način da mi uopšte ne možemo ni zamisliti kakvo je njihovo subjektivno iskustvo. To ne znači da mi na nešto ograničen način ne možemo zamisliti kako je to letjeti i gutati insekte ili visiti naglavačke sa plafona, ali ovdje se ne radi o tome. Ono što nikako ne možemo zamisliti jeste kako je za slijepog miša biti slijepi miš. A to subjektivno iskustvo, po Nejgelu, nije nikako objašnjivo fizikalističkim i redukcionističkim teorijama. Ova neobjašnjivost biće nazvana „teškim problemom svijesti“ i dovešće do pokušaja rješavanja tog problema, među kojima je i panpsihizam.

2. Problemi i njihova „rješenja“

2.1. Teški problem svijesti

Na Nejgela će se kasnije nastaviti Dejvid Čalmers (David Chalmers), koji će u svom djelu *Facing Up to the Problem of Consciousness* postaviti takozvani „teški problem

2 Up: Peter Hacker. „The Sad and Sorry History of Consciousness: being, among other things, a Challenge to the ‘Consciousness-studies Community’,“ *Royal Institute of Philosophy Supplement* 70, (2016): 149–168.

3 Hacker, „The Sad and Sorry History,“ 161.

4 Rad je ponovo objavljen kao 13. poglavlje u knjizi Thomas Nagel, *Mortal Questions*. (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1979). 165–180.

svijesti“. Naime, prema Čalmersu, ono što je teško objasniti kada je svijest u pitanju nije reagovanje na spoljašnje stimulse, usmjeravanje pažnje, voljna kontrola ponašanja, sposobnost pristupa vlastitim unutrašnjim stanjima i sl. (on ih naziva *lakim problemima*), već je u pitanju *iskustvo*.⁵ Upravo će želja da se dadne neki zadovoljavajući odgovor na ovaj „teški problem“ pokrenuti brojne autore da razmatraju različite pristupe objašnjenju fenomenalnog iskustva, a među njima će neki posezati za odgovorima koji se mogu shvatiti kao radikalni ili kontraintuitivni.

Naravno, neki autori će i samo postavljanje teškog problema smatrati besplodnim, što ističe i Kris Fields (Chris Fields). On kaže da su u odnosu na „teški problem svijesti“, kako ga postavlja Čalmers, moguća tri odgovora: a) mogućnost iskustva (tj. svijesti) je izvedena (tj. emergira) iz nečeg drugog, pri čemu je to „drugo“ neko fizičko svojstvo; b) svijest nije izvedena, već je fundamentalna, ali je nemaju sva bića, i v) svijest nije izvedena, fundamentalna je i sva bića je imaju.⁶

Ono što Fields ističe je da se rješenje „teškog problema svijesti“ ne može izvesti iz bilo kog od ovih pristupa. U prvom slučaju je moguće izvesti korelacije između fizičkih svojstava i svijesti, na način da se svijest definiše kao nešto drugo, ali izuzev korelacije nije moguće dati nikakvo stvarno objašnjenje svijesti. Na taj način se „teški problem“ zaobilazi, ali se ne rješava. Drugi pristup ne može objasniti kriterijum na osnovu kojeg bi jedan sistem bio svjestan, dok drugi to ne bi bio. Ukoliko je svijest fundamentalna, nikakvo drugo svojstvo ne bi moglo poslužiti kao kriterijum diferencijacije i problem ostaje nerazrješiv. U trećem slučaju, fundamentalnost svijesti koja je intrinzična svemu se aksiomatizuje bez pokušaja da se objasni. Na taj način sam „teški problem“ biva nedotaknut, te je i taj pristup besplodan.⁷

Jedan od najistaknutijih kritičara ovako postavljenog teškog problema je Danijel Denet (Daniel Dennett). Oštrica njegove kritike je upućena direktno na samu mogućnost da se teški problem uopšte postavi, tj. na to da su nam naša iskustva, odnosno naša

5 David Chalmers, „Facing Up to the Problem of Consciousness,“ *Journal of the Consciousness Studies* 2, no. 3, (1995): 202.

6 Chris Fields, „Don't worry about hard problem of consciousness. Solve the easy problems instead.“ *Institute of Arts and Ideas* 86, (02. mart 2020). <https://iai.tv/articles/dont-worry-about-the-hard-problem-of-consciousness-auid-1373>

7 *Ibid.*

subjektivna svijest, uvijek i u potpunosti dostupna. On kaže: „Činjenica je da je tradicionalna tvrdnja kako su naši svjesni umovi neposredno i možda savršeno dati svakom od nas potpuno pogrešna.“⁸ Samim time, budući da se pitanje ne može ni postaviti na taj način, teški problem svijesti nije problem.⁹

2.2. Panpsihizam

Opšti je utisak da su, kada je u pitanju pristup savremenih teoretičara fenomenu uma, dominantna dva pogleda: a) um je ograničen na ljude i eventualno više kičmenjake, i b) um je svodiv na fizički supstrat ljudskog (ili životinjskog) mozga.¹⁰ Ovo naročito dolazi do izražaja u funkcionalističkom pristupu svijesti, jer, kako kaže Piter Heker (Peter M. Hacker) „čini se da nas funkcionalizam svodi na biološke robote. Izostavlja sve što nas čini ljudima: naša čulna iskustva svijeta, naše emocije poput ljubavi i mržnje, ljudske žudnje i volju. Što se funkcionalizma tiče, mi možda i jesmo 'zombiji'.“¹¹ Ovakav, prilično „hladan“ pristup je svakako morao proizvesti reakcije. Ranije pomenuti Nejgel će u svom članku *Pansychism* iz 1979. godine započeti trend novog interesovanja za panpsihizam, kao poziciju koja je suprotna pozicijama funkcionalizma i bihejviorizma. Njegov početni uticaj (iako će kasnije da se značajno udalji od pozicija panpsihizma) je bio toliki da ga neki autori smatraju ocem dvadesetovjekovnog panpsihizma.¹² On će potpuno da obrne naturalističke postavke govoreći: „Pod panpsihizmom podrazumijevam stanovište prema kojem temeljni fizički konstituenti univerzuma imaju mentalna svojstva, bez obzira na to da li su dio živih organizama ili ne.“¹³ Upravo prema ovakvoj definiciji će noviji oblik panpsihizma nastaviti razvijati Filip Gof (Philip Goff).

8 Daniel Dennett, «Facing up to the hard question of consciousness.» *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences* 373, no. 1755 (2018): 4.

9 Denet će radije govoriti o tome da postoji teško pitanje svijesti „A šta se onda događa?“, odnosno, „jednom kada neka stvar ili sadržaj „uđe u svijest“ šta uzrokuje ili omogućava ili modifikuje?“. *Ibid.* 2. Takođe: Daniel Dennett, *Consciousness Explained* (New York: Little, Brown and Co., 1991): 255.

10 David Skrbina, *Panpsychism in the West* (Cambridge, Mass., USA: The MIT Press, 2005), 1.

11 Peter Hacker, „The bogus mysteries of consciousness. Explaining the supposedly unexplainable“ *Institute of Art and Ideas* 86, (24. mart 2020). <https://iai.tv/articles/the-bogus-mysteries-of-consciousness-auid-1382>

12 Up. Sam Coleman, „The Evolution of Nagel's Panpsychism,“ *Klesis* 41 (2018): 180.

13 Thomas Nagel, *Mortal Questions* (Oxford: Oxford University Press, 1979), 181.

3. Ko griješi: Gof ili Galilej?

Jedan od trenutno najaktivnijih pobornika panpsihizma jeste Filip Gof, filozof i docent na Katedri za filozofiju Univerziteta Daram (Durham University), koji je zbog svoje stalne javne ekspaniranosti i veoma opsežne, što popularne, što akademske produkcije, o ovoj temi postao svojevrсно lice panpsihizma. Krajem 2019. godine izašla je i njegova nova knjiga pod nazivom *Galileo's Error: Foundations for the New Science of Consciousness*, koja „prati problem svijesti sve do temelja naučne revolucije, do Galilejeve odluke da svijest ostavi izvan domena nauke. Tvrdim da je za rješavanje problema svijesti potrebno preispitati šta to nauka jeste“.¹⁴

Dakle, nije u pitanju samo odgovaranje na pitanja koja je postavljao i Neigel, već se pronalazi i krivac, i to ni manje ni više nego u modernoj nauci. Budući da nauku vidi kao problem, bilo bi dobro da se najprije osvrnemo na taj aspekt njegove argumentacije, a nakon toga nešto više na same probleme svijesti kako ih on vidi.

3.1. Šta nam fizika (ne)govori?

Šta je ono za šta izvjesno znamo da je stvarno? Da li su to fizički objekti koji se nalaze oko nas, na koje se možemo osloniti, koji nas mogu povrijediti? Da li su vrata o koja sam maločas udario prst koji me još uvijek boli stvarna? Da li je moj prst stvaran? Da li je bol koju osjećam stvarna? Na zdravorazumskom nivou ova pitanja odbacujemo kao besmislice – naravno da je sve pobrojano stvarno. Ono što nije stvarno su jednorozzi, Sunder Bob i četvrtasti trougao. Međutim, Gof nije siguran u naturalistički koncept stvarnosti, već je siguran samo u jedno: „svijest je jedina stvar za koju smo sigurni da je stvarna“.¹⁵ Na taj način, samo posljednja tvrdnja, da osjećam bol, je stvarna. U sve ostalo ne mogu biti siguran.

Rekosmo da je Gof prilično medijski ekspaniran, tako da je dobar dio njegovih stavova predstavljen i u obliku članaka popularnijeg formata na različitim internetskim portalima, na društvenim mrežama, kao i na njegovom ličnom sajtu i blogu. U jednom od postova na svom blogu *Conscience and Consiousness: Academic Philosophy for a General Audience*, u odgovoru na kritiku panpsihizma njemačke fizičarke Sabine

14 <https://www.philipgoffphilosophy.com/books.html>, Lični sajt Filipa Gofa.

15 Philip Goff, *Galileo's Error: Foundations for the New Science of Consciousness* (New York: Pantheon Books, 2019): poglavlje 1: „How Galileo Created the Problem of Consciousnes.“, E-Book.

Hosenfelder (Sabine Hossenfelder)¹⁶, Gof kaže:

Fizika nam daje strukture ponašanja; panpsihizam predlaže objašnjenje onoga što leži iza te strukture ponašanja. (...) prema panpsihizmu, fizika nam daje matematičke modele koji apstrahuju od konkretnih realnosti univerzuma ispunjenog sviješću. Pojam „masa“ se odnosi na nešto što fizika opisuje u smislu njenog ponašanja, ali koja je po svojoj intrinzičnoj prirodi oblik svijesti.¹⁷

Dakle, izlaz iz lavirinta je u poistovjećivanju materije i svijesti? Da i ne. Argument je nešto kompleksniji. Prema Gofu, izlaz iz postojeće situacije (nemogućnosti objašnjenja svijesti uz pomoć prirodne nauke) je u redefinisaju našeg shvatanja toga šta nauka uopšte jeste, jer je problem nastao upravo sa određivanjem postulata na kojima je zasnovana naučna revolucija. Naime, naučna revolucija je zasnovana na premisama koje su „odstranile svijest iz domena naučnog istraživanja“.¹⁸ Ove osnovne postulate postavio je Galileo Galilej tvrdeći da je za razumijevanje univerzuma potrebno razumjeti jezik kojim univerzum govori – jezik matematike. Ali, reći će Gof, „na koji način nam apstraktni matematički opis može prenijeti slatki miris cvijeća?“¹⁹ Iz toga što matematika, prema Gofu, ne može da obuhvati senzorne kvalitete, ukuse, mirise, boje... već to pripada domenu duše, slijedila je Galilejeva „odlučka“ da podijeli svijet na dvije oblasti, jednu materijalnu koja ima matematičke odlike i drugu duševnu kojoj pripada bogatstvo čulnih iskustava. Samo prva je ona koja je vrijedna naučnog istraživanja. I u tome je *Galilejeva greška*. Ispuštanjem svijesti iz domena naučnog istraživanja učinjena je greška koja je dovela do nemogućnosti tako koncipirane nauke da objasni mentalne fenomene. A tu grešku bi mogao riješiti put koji se kreće između naturalističkog dualizma i materijalizma – *panpsihizam*.

Gof je uvjeren u to da „jedino što nauka nikada neće moći pokazati je da svijest ne postoji“.²⁰

Iako se principijelno možemo složiti s tim da nauka ne može dokazati nepostojanje

16 Više o tome: Sabine Hossenfelder, „Electrons don't think,“ 01.05.2020. https://backreaction.blogspot.com/2019/01/electrons-dont-think.html?sref=tw&fbclid=IwAR3Rbx527hgPY6ezPDPgkXpluWXGDSHb1J_ZnxzvuWBewrFdSFBpJtA__2s

17 Philip Goff, „Is Panpsychism Inconsistent with Physics?“ 27.07.2019. <https://conscienceandconsciousness.com/2019/01/08/is-panpsychism-inconsistent-with-physics/>

18 Goff, *Galileo's Error*, poglavlje 1, podpoglavljje „Uniting Gravity and Inertia.“

19 Goff, *Galileo's Error*, poglavlje 1, podpoglavljje „The Philosophical Foundations of Science.“

20 Goff, *Galileo's Error*, poglavlje 1, podpoglavljje „We'll Get There in the End...“

svijesti (jer se dokazuje postojanje, a ne nepostojanje), nikako ne možemo tvrditi da nauka, ili filozofija svejedno, neće koncept svijesti kako ga sada shvatamo zamijeniti nekim drugim konceptom. Zašto ne fizikalnim? I u tom smislu ispraviti nepreciznu formulaciju Čerčlendovih (Churchland) da mentalni fenomeni ne postoje, mijenjajući je formulacijom da mentalni fenomeni nisu autonomni fenomeni koji bi se mogli posmatrati odvojeno od svog fizičkog supstrata ili pak zamijeniti taj fizički supstrat.

Recimo, švedsko-američki fizičar Maks Tegmark (Max Tegmark) u jednom svom radu razmatra neke fizičke osnove za razmatranje svijesti kao stanja materije. U tom radu on kaže:

Ključna pretpostavka u ovom radu je da je svijest svojstvo određenih fizičkih sistema, bez „tajnih sastojaka“ ili nefizičkih elemenata. To transformiše Čalmersov teški problem. Umjesto da započnemo s teškim problemom zašto se raspored čestica može osećati svjesno, počecemo s teškom činjenicom da se neki rasporedi čestica (kao što je vaš mozak) osjećaju svjesno dok sa drugim (poput vašeg jastuka) to nije slučaj, te pitati koja svojstva rasporeda čestica čine razliku.^{21,22}

U kontekstu toga šta nauka (ne)može, zanimljiva su istraživanja grupe ruskih istraživača koji su uz pomoć neinvazivne elektroencefalografije (EEG) i vještačke inteligencije, istraživali mogućnost rekonstrukcije vizuelnih stimulusa kojima su izlagani subjekti istraživanja. Polazeći od hipoteze da „posmatranje vizuelnih stimulusa različitih kategorija stvara distinktivna moždana stanja koja se mogu dekodirati uz pomoć neinvazivnih EEG snimaka“²³ u svom preliminarnom istraživanju uspjeli su pokazati da je moguće dekodirati snimke moždanih talasa subjekta koji posmatra video-snimke različitih kategorija i rekonstruisati ih u obliku slika onoga šta je subjekt gledao. U diskusiji istog članka navode da se njihov protokol stimulacije

21 Max Tegmark, „Consciousness as a state of matter,“ *Chaos, Solitons & Fractals* 76 (2015): 239.

22 Tegmark takođe pokazuje da je i fizički neophodno razmišljati o svijesti i time pokazuje da iako se o tome među fizičarima nevoljko govori, fizika (ili makar jedan dio fizičara) nije zatvorena za razmatranje svijesti: „Činjenica da se većina problema fizike može riješiti bez pozivanja na svijest ne garantuje da se to odnosi na sve probleme fizike. Zaista, čudesno je da mnogi problemi o kojima se žestoko raspravlja u danjašnjoj fizici uključuju pojmove posmatranja i posmatrača, a ne možemo odbaciti mogućnost da je dio razloga zbog kojih se ovi problemi toliko dugo opiru rješenju u našem odbijanju da kao fizičari diskutujemo o svijesti i pokušamo da na strog način definišemo šta je to posmatrač.“, *Ibid.* 238.

23 Grigory Rashkov et al., „Natural image reconstruction from brain waves: a novel visual BCI system with native feedback,“ *bioRxiv* 787101; doi: <https://doi.org/10.1101/787101>

„može smatrati kognitivnim testom koji je usmjeren na ekstrahovanje *subjektivno specifičnih* stabilnih EEG paterna.“²⁴ Naravno da ne možemo jedno preliminarno istraživanje usmjereno na sasvim drugačiji kontekst od onog kojim se bavi filozofija smatrati ni približno definitivnim odgovorom na bilo kakva pitanja o svijesti, ali nas ovakvi naučni zaključci vode korak bliže boljem razumijevanju datih problema. Ovo istraživanje pokazuje da se nauka itekako bavi subjektivno specifičnim moždanim stanjima, te da je moguće uz pomoć naučnih metoda, koje Goff s lakoćom odbacuje, doći do makar nekakvih saznanja o stvarima koja su isključivo subjektivne prirode. Stoga ne možemo i ne smijemo nauci postavljati granice onoga šta može ili ne može, već sa velikom pažnjom pratiti naučna istraživanja i pokušavati nalaze tih istraživanja inkorporirati u problematiku koja je specifično filozofska.

3.2. Crno-bijela Meri i Crveni Fred

U trećem poglavlju svoje knjige, naslovljenom „Can Physical Science Explain Consciousness?“, Goff u svoju argumentaciju uključuje čuveni misaoni eksperiment Frenka Džeksona (Frank Jackson)²⁵ o naučnici Meri koja istražuje boje, a pri tom nema iskustvo nijedne boje. Goff uzima taj misaoni eksperiment, iako se i sam autor odrekao zaključaka na osnovu argumenta znanja, čiji je primjer dio, koji su tvrdili nedostatnost fizikalizma kao mogućeg objašnjenja svijesti.²⁶

On u svojoj argumentaciji slijedi izvorni duh Džeksonovog misaonog eksperimenta i uporno pokušava da ga održi, naročito u odnosu na Denetove kritike istog. Dobar primjer je: „(...) pobornik argumenta znanja može sa velikim povjerenjem vjerovati ključnoj premisi argumenta: da neuronauka ne može naučiti slijepu/daltoničnu osobu kako je to imati iskustvo boje.“²⁷ Međutim, na istom mjestu on navodi jednu bitnu stvar, koju inputira Denetu, a preko koje s velikom lakoćom prelazi, tačnije odbacuje je, iako je jako važna – da je glavni prigovor argumentu znanja od strane materijalista taj da njegovi pobornici ne mogu dokazati da je Meri nešto *naučila* izlaskom iz crno-bijele sobe.

24 *Ibid.* (italik moj)

25 Više o tome: Frank Jackson, „Epiphenomenal Qualia,“ *Philosophical Quarterly* 32, no. 127 (1982): 127–136.

26 Npr.: „Moje iskustvo okruglog, crvenog objekta ispred mene predstavlja to da je ispred mene okrugao, crveni objekt. Mogu ili ne moram prihvatiti da su stvari onakve kakve se meni predstavljaju, ali uzimam kao aksiomatično to da svako čulno iskustvo predstavlja da su stvari takve i takve.“ Frank Jackson, „Mind and Illusion,“ *Royal Institute of Philosophy Supplement* 53 (2003): 259.

27 Goff, *Galileo's Error*, poglavlje 3; podpoglavlje „Blue bananas and yellow tomatoes“. E-Book.

Kompletan argument znanja temelji se na pretpostavci da *postoji* razlika u kvalitetu koji ne može biti objektivno kvantitativno opisan. Sve je položeno u retorički „dokaz“ da je to sasvim očigledno, i da je potrebno da se ta „neporeciva činjenica“ fizikalno objasni, te da ukoliko to nije moguće – fizikalističko objašnjenje ne može da stoji. Dakle, teret dokazivanja (odnosno opovrgavanja ovog retoričkog dokaza) je prebačen na stranu pobornika fizikalizma. Niti jednog trenutka Gof, kao ni oni koji poput njega zastupaju ovakvu tezu, ne smatra da je prethodno neophodno pružiti ma kakav dokaz *postojanja kvalitativne razlike*, ma kakva ona bila i ma koliko naše znanje o toj razlici bilo. Upravo obrnuto, Gof uobičava nedostatak dokaza za recimo panpsihizam smatrati sekundarnim u odnosu na objašnjavačku moć, pri čemu je i sama objašnjavačka moć više nego upitna. O dokazima čak govori i kondicionalno: (...) *ukoliko bi se moglo pokazati* da panpsihizam pruža najbolje objašnjenje postojanja ljudske i životinjske svijesti ili da je najekonomičnija teorija intrinzične prirode materije (...) to bi nam pružilo snažnu podršku istinitosti panpsihizma uprkos njegovoj *prima facie* čudnovatosti.²⁸

Međutim, kao što je moguće navedenim misaonim eksperimentom tvrditi da postoji kvalitativna razlika, jednako tako je moguće argument izokrenuti i tvrditi suprotno, da *ne postoji* kvalitativna razlika, sa jednakim povjerenjem u opravdanost takvog razmišljanja, budući da bi se ovakva argumentacija oslanjala na pristajanje na početnu premisu. Za ilustraciju, umjesto Meri, uzećemo Freda iz istog Džeksonovog članka.²⁹

Ako već možemo da zamislimo Freda koji je u stanju da razlikuje „crvenu₁“ od „crvene₂“, onda nam, vjerujem, nije teško ni da zamislimo njegovog brata Frenka, koji inače ne može da napravi razliku između ove dvije boje, koji biva podvrgnut nekom naprednom medicinskom zahvatu (a takvo nešto i Džekson razmatra) koji će mu omogućiti da vidi te dvije boje, baš kao i njegov brat. Tek tada i Frenk ima iskustvo istih boja kao i Fred. Ali, kako to mi znamo da Frenk sada ima iskustvo „crvene₁“ i „crvene₂“ poput svoga brata i da je to iskustvo različito od onog koje je imao ranije?

Odgovor: na isti način na koji „znamo“ da ima nešto u Fredovom iskustvu tih boja koje ne može biti objašnjeno fiziološkim razlikama Fredovog vizuelnog aparata – naime,

28 Goff, Philip, Seager, William and Allen-Hermanson, Sean, «Panpsychism», *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.), <<https://plato.stanford.edu/archives/win2017/entries/panpsychism/>>.

29 Jackson, *Epiphenomenal Qualia*, 128.

mi to ne znamo. Mi samo izjavljujemo kako postoji nešto u vezi Fredovog subjektivnog iskustva tih boja, ali nemamo apsolutno nikakav argument za to; nemamo apsolutno nikakav trag „nečega“ što je drugačije, što je posebno, što je jedinstveno. Recimo da nam i sam Frenk kazuje da on *ne osjeća* nikakvu razliku. *Ex hipotesi* mi ne možemo znati da je Fredovo, a potom i Frenkovo, iskustvo drugačije od našeg, jer je *ex hipotesi* to iskustvo nama nedostupno.

Baš kao što možemo pristati na uslove ovog misaonog eksperimenta kakve zahtijeva Džekson, tako možemo pristati i na navedeni nešto proširen argument – da nakon što smo zadobili sposobnost da razlikujemo dvije crvene boje, mi i dalje nemamo nikakvo drugačije iskustvo od onog kojeg smo imali kad ih nismo mogli razlikovati. Naš subjektivni kvalitet iskustva njihovog razlikovanja je potpuno identičan našem ranije postojećem subjektivnom iskustvu razlikovanja plave od žute. Mi nemamo *osjećaj* da je naše viđenje specifičnih nijansi koje ranije nismo mogli vidjeti, a sada ih najednom vidimo, išta drugačije od *osjećaja* razlikovanja bilo koje druge nijanse bilo koje druge boje ili čak *osjećaja* razlikovanja potpuno različitih boja. Razlikujemo ih na isti način kao i kruške od jabuka i krugove od kvadrata – na osnovu fizičkih svojstava koje naš čulni aparat može da primi, a nervni sistem obradi. A naš *osjećaj* razlikovanja je pri tom identičan. Mi nemamo da izvestimo ništa što bi bilo kvantitativno različito. Budući da nam nije poznato da će naš *osjećaj* razlikovanja biti išta drugačiji, mi ne možemo zaključiti na to da postoji nešto specifično različito u kvalitetu subjektivnog iskustva. Time zaključujemo da fizikalizam ništa ne propušta. Ukoliko se držimo duha izvornog misaonog eksperimenta, onda nam nije teško pristati i na ovakav zaključak. Jer, konačno, u oba se radi o tome da nešto retorički postuliramo, a ne da zaista imamo neki višak iskustva ili manjak objašnjenja. Igramo se jezičkih igara.

4. Šta bi svijest mogla biti?

Ali, panpsihisti nam nikada ne pružaju odgovor na jedno pitanje – šta svijest jeste? Sav njihov teoretski napor je usmjeren ka poricanju mogućnosti fizikalističkog objašnjenja ili objašnjavanja zašto bi prihvatanje svijesti kao odlike materije nudilo bolji eksplanatorni model od bilo kog materijalističkog modela. Zaista nije jasno na koji način bi svijest kao odlika materije nudila bolje objašnjenje, preciznije – na koji način bi takav model mogao ponuditi opis subjektivnog kvaliteta iskustva, „onog nečeg“ u našem iskustvu koje izmiče fizikalističkom opisu, kako oni tvrde.

No, pođimo sa makar nekim određenjem onoga što svijest *jeste* ili što bi *mogla biti*, umjesto da se poput panpsihista ustručavamo da takvo određenje dajemo. Pri tom, ne moramo tvrditi istinitost tog određenja, već polazeći od pozitivnog određenja graditi put ka boljem razumijevanju. Ustvrdimo da je svijest permanentna petlja povratnih sprege moždanih aktivnosti. Dakle, ne moždano stanje, ne konkretan fiziološki ili materijalni proces nervnih ćelija, već mehanizam kontrole tih procesa. Razmotrimo to malo detaljnije.

U biološkim sistemima nova svojstva pojavljuju se onda kada njihova kompleksnost dosegne kritičnu tačku, tj. kad entropija sistema proizvodi nestabilnost. Proces koji tome vodi je obično mehanizam pozitivne povratne sprege, dok se stabilizacija sistema vrši mehanizmom negativne povratne sprege. Upravo preko koncepta povratne sprege moguće je ilustrovati subjektivni karakter iskustva: budući da se u mehanizmu povratne sprege (bilo pozitivne ili negativne) radi o vraćanju energije (ili informacije) sa izlaznog na ulazni dio sistema, dobija se petlja povratne sprege koja je istovremeno strukturno univerzalna (struktura svake petlje je formalno identična) i specifično vezana za jedan sistem (funkcionisanje petlje direktno je vezano za specifičnu šemu oscilacija u datom sistemu). Time je objašnjeno zašto svaka pojedinačna svijest funkcioniše uvijek na isti način (obrađuje istu vrstu inputa), kao i zašto je svaka data svijest uvijek različita od druge date svijesti (specifična šema oscilacija). Svijest konkretno, bila bi mehanizam negativne povratne sprege, odnosno mehanizam suprotstavljanja entropijskom gradijentu sistema. Ona time nije svodiva na mozak, moždana stanja i električne impulse u neuronima, već je, tehničkim rječnikom rečeno, prigušivač koji stabilizuje frekvencije koje teže rezonanciji i potencijalnom razaranju sistema. Nestrukturirani moždani impulsi, koji bi se putem pozitivne povratne sprege međusobno pojačavali i prijeli potencijalnom rezonantnom destrukcijom sistema, putem negativne povratne sprege bili bi prigušivani i harmonizovani, a postignuta stabilizacija i harmonizacija mogla bi se nazvati sviješću. Specifična šema oscilacija, dodatno pojačana materijalnim upisivanjem petlji u specifične dinamičke paterne, mogla bi se označavati kao „subjektivni karakter iskustva“. Mozak je ispunjen međusobno povezanim i plastičnim, dakle stalnoj promjeni podložnim, neuralnim modelima (paternima) koji predstavljaju sve ono što nazivamo konkretnim iskustvom, sposobnošću ili znanjem. Ovi neuralni modeli bivaju podstaknuti spoljašnjim događajima ili unutrašnjim stanjima, te aktiviraju druge modele koji aktiviraju sledeće i tako *ad infinitum*. Neki modeli su

engramovani uz recimo riječi, te se aktiviraju na izgovor date riječi (bilo unutrašnji ili vanjski), čime započinju kaskadu aktiviranja drugih neuralnih modela koji dopunjavaju početni model asocijacijama čime se stiče utisak unutrašnjeg govora. Ako bi se propagacija nastavila nesputano, možda bi jedan jedini input poput jedne izgovorene riječi značio da bi se svi neuralni modeli aktivirali u divljem rezonancijskom haosu što bi dovelo do kraha nervnog sistema. Zato bi na scenu stupao mehanizam negativne povratne sprege koji bi prigušivao samopojačavanje, a čitavi sistemi i nadsistemi ovih povratnih sprega mogli bi biti ujedinjeni u moždane centre koji bi objedinjavali ove kontrolne mehanizme i sami bivajući podložni ovakvoj vrsti kontrole. Ova slojevitost kontrole, koja sama nije vezana za konkretno materijalno stanje, mogla bi stvarati „električni šum“ koji jeste svijest, a naročito – koji jeste moja svijest, zbog specifičnosti neuralnih modela, povratnih sprega, engrama, itd.

Dakle, ukoliko bismo slijedili ovakvo rezonovanje, svijest ne potrebuje supstanciju da bi ju se moglo objasniti, niti sama predstavlja sistem, već je stabilizacijski mehanizam šireg entropijskog sistema. Svijest je procesna, a ne supstancijalna. Navedeno objašnjenje svakako nije obavezujuće i predstavlja misaoni eksperiment upotrebe fizičkih principa na predmetni problem. Ali, svakako upućuje na to da mogućnosti fizikalnog objašnjenja nikako nisu iscrpljene, a naročito ne postoji „nemogućnost fizičke nauke da objasni subjektivni karakter iskustva“.

Zaključna razmatranja

Ukoliko nemogućnost da se „zaviri u svijest drugog“ zaista implicira da je subjektivnost iskustva jedina raspoloživa potvrda postojanja svijesti, onda se nalazimo u problemu koji je daleko komplikovaniji od problema kako je moguća subjektivna svijest – naime, u problemu da li postoji nešto što nije moja subjektivna svijest. Budući da ne možemo otkriti svijest u nekom drugom tek zavirivanjem u njegov mozak, kako možemo biti sigurni da i taj drugi nije samo plod moje subjektivne uobrazilje? Da bi nam subjektivnost iskustva mogla poslužiti kao polazna osnova za bilo koje razmatranje, prvo bi bilo neophodno utvrditi postojanje objektivnosti na osnovu subjektivnosti. Kartezijanski dualizam, koji je to pokušao, naišao je na problem. (Neo)panpsihizam, makar kako ga razumijeva Gof, problem bi želio zaobići postuliranjem monizma. Ali, upravo taj monizam vodi svemu onome što bi Gof želio izbjeći – nemogućnosti postavljanja objektivnosti. Ukoliko je osnovni princip koji Gof slijedi taj da *ex nihilo nihil fit*, a slijedi ga, to znači da se iz postuliranja svijesti

kao fundamenta stvarnosti ne mogu izvesti materijalni objekti, jednako kao što on sam odriče mogućnost da se iz materije izvede svijest (ili subjektivnost iskustva). Time bismo, makar formalno, mogli odbaciti Gofovu tvrdnju da postuliranje svijesti u fundament stvarnosti predstavlja „jednostavniju“ i „elegantniju“ teoriju. Nova teorija koja ima riješiti probleme neke druge teorije, ne bi u sebi trebala sadržavati fundamentalne probleme te stare teorije. Izvođenje nove teorije samo da bi bila izvedena (jer je nova, uzbudljiva, drugačija...), a ne da bi rješavala određene probleme postojeće teorije, moralo bi biti ograničeno Okamovom oštricom. Monistički panpsihizam koji predlaže Gof postojećem problemu samo dodaje nove probleme i čini ga kompleksnijim.

Na kraju, konstatujemo da Gofova verzija panpsihizma (ali i panpsihizam uopšte) nudi vrlo elaborirane odgovore na probleme koje sam identifikuje kao problematične. To ne znači da je nauči ili filozofiji koje bi polazile od materijalističkog stava jednostavno objasniti problem svijesti i subjektivnosti. Ali ne znači ni da je problem koji potrebuje odgovaranje baš takav kakvim ga panpsihizam identifikuje. Utoliko, panpsihizam predstavlja odgovor na nepostojeći problem.

Literatura

Chalmers, David. „Facing Up to the Problem of Consciousness,“ *Journal of the Consciousness Studies* 2, no. 3 (1995): 200–219.

Coleman, Sam. „The Evolution of Nagel’s Panpsychism,“ *Klesis* 41 (2018): 180–202.

Dennett, Daniel C. “Facing up to the hard problem of consciousness.” *Philosophical Transactions of the Royal Society B* 375, no. 1755 (2018). <https://doi.org/10.1098/rstb.2017.0342>

Dennett, Daniel C. *Consciousness Explained*. New York: Little, Brown and Co., 1991.

Fields, Chris. “Don’t worry about hard problem of consciousness. Solve the easy problems instead.” *Institute of Arts and Ideas* 86, (02. mart 2020). <https://iai.tv/articles/dont-worry-about-the-hard-problem-of-consciousness-auid-1373>

Jackson, Frank. „Epiphenomenal Qualia.“ *Philosophical Quarterly* 32, no. 127 (1982): 127-136.

Jackson, Frank. „Mind and Illusion.“ *Royal Institute of Philosophy Supplement* 53 (2003): 251–271.

Goff, Philip. *Galileo's Error: Foundations for the New Science of Consciousness*. New York: Pantheon Books, 2019. E-Book.

Goff, Philip, William Seager and Sean Allen-Hermanson. „Panpsychism“, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.) <https://plato.stanford.edu/archives/win2017/entries/panpsychism/>

Goff, Philip. „Is Panpsychism Inconsistent with Physics?“ 27.07.2019. <https://conscienceandconsciousness.com/2019/01/08/is-panpsychism-inconsistent-with-physics/>

Hacker, Peter M. S. „The bogus mysteries of consciousness. Explaining the supposedly unexplainable“ *Institute of Art and Ideas* 86, (24. mart 2020). <https://iai.tv/articles/the-bogus-mysteries-of-consciousness-auid-1382>

Hacker, Peter M. S. „The Sad and Sorry History of Consciousness: being, among other things, a Challenge to the ‘Consciousness-studies Community’,“ *Royal Institute of Philosophy Supplement* 70, (2016): 149–168.

Nagel, Thomas. *Mortal Questions*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1979.

Rashkov, Grigory. Anatoly Bobe, Dmitry Fastovets and Maria Komarova. „Natural image reconstruction from brain waves: a novel visual BCI system with native feedback.“ *bioRxiv* 787101; doi: <https://doi.org/10.1101/787101>

Skrbina, David. *Panpsychism in the West*. Cambridge, Mass., USA: The MIT Press, 2005.

Tegmark, Max. „Consciousness as a state of matter.“ *Chaos, Solitons & Fractals* 76 (2015): 238–270.

Panpsychism: answer to a non-existing problem?

Miroslav Galić

University of Banja Luka, Faculty of Philosophy

Summary: *The paper will discuss some of the more recent arguments in favor of panpsychism, in particular the arguments put forward by Philip Goff, as well as the reasons why this approach is not only unsustainable but also unfounded. Panpsychism, as a form of an onto-epistemic philosophical view of the world, is regaining momentum after Chalmers posited a “difficult problem of consciousness”. Starting from the fact that physicalism and emergentism cannot explain the appearance of consciousness, the new panpsychism will question the discoveries of science, not only of neuroscience but of physics itself. Criticism addressed in this way to natural science does not make a productive contribution to the understanding of the phenomenon of consciousness, and we would like to show that, despite all the problems that follow from the consideration of consciousness, the answer to how consciousness is still possible can come from the direction of philosophical research that takes seriously the scope of investigations of modern science, rather than the panpsychism set out in this way.*

Keywords: *panpsychism, consciousness, hard problem of consciousness, physicalism, emergentism, Philip Goff.*